

Марія Якубовська (Львів)

Проблема формування громадянського суспільства у творчості Івана Франка (на прикладі роману “Перехресні стежки”)

Останнє десятиліття другого тисячоліття для України відзначається пошуком свого обличчя, дороги до власної суті, а відтак і до світу. Роки бездержавності наклали відбиток на менталітет українського народу – зайве загравання із сильнішими, бажання здаватися кращими або гіршими, відсутність реального бачення ситуації, а тим більше – виходу із неї, невміння чути та бачити інших, декларативність гасел, унаслідок чого національна ідея, не підкріплена конкретними ділами, стає пустодзвonom, набиває оскому, відчувається навіть загроза її трансформації. Роздвоєння – поєдинок між духом та розумом. Для подолання роздвоєння потрібна організація, а також щоденна праця громадянського суспільства, яке ще необхідно сформувати.

Завдання формування громадянського суспільства – одна із найголовніших проблем роману І. Франка “Перехресні стежки”. Євгеній Рафалович, головний герой роману, наголошує: “Отсей старий, що заблудив у близькім сусідстві рідного села, що стоїть насеред гладкого рівного шляху і не знає, в який бік йому додому, – чи ж се не символ усього нашого народу? Змучений важкою долею, він блукає, не можучи втрапити на свій шлях, і стоїть, мов отсей заблуканий селянин, серед шляху між минулим і будучим, між широким свободним розвоєм і нещасним нидінням, і не знає, куди йому йти, не має сили ані надії дійти до цілі. “Хто то вкаже тобі дорогу, хто підвезе тебе, мій бідний народе?” – зітхнув Євгеній” [5: 245].

Образ головного героя роману “Перехресні стежки” адвоката Євгенія Рафаловича найбільше співвідноситься з внутрішньою суттю самого І. Франка. “Вихований, вигодуваний хлібом, працею і потом сього народу, він повинен своєю працею, своєю інтелігенцією відплатитися йому. Се перший заповіт, такий, від якого ніщо й ніяким способом не може увільнити його. Все, що говориться про права індивідуальності, про права чуття, про право на вживання життя, про право на вживання життя і його радощів, – се софізми, брехня, облудна маска самолюбства й безхарактерності. Яке ти маєш право бути вільним, коли твій народ у неволі?” [5: 29].

Реквіємом людської муки постає картина смерті селянських дітей у романі, свідком масового похорону яких був адвокат Рафалович. Здорові діти, щеплені неякісною вакциною, помирають – по семеро нараз. “Фізик приїхав віспу щепити і защепив усі діти зопсованою кров’яною. Замість віспи прищепив гангрену...” Зі словами болю звертається селянин до Рафаловича: “Адже я старий чоловік. Сей хлопчик був мій одинак... три роки мав, як чічка, пане, як золото, хлопчик... Скажіть мені, чи я забіяка, лиходій, душоуб? Чи я завинив що пану фізику? Чи я йому в погану годину дорогу перейшов? За що ж він мене всиротив? За що він мені душу вкалічив?” [5: 146].

Беззахисність простих людей перед бюрократією і халатністю можновладців викликає бурю протесту у душі Рафаловича: хтось повинен захистити тих простих людей, які потребують у житті лише одного – чесної праці і крихітки справедливості. Вони настільки загуркані та змордовані недолею, що навіть не пробують шукати правди, виходу, шляху до ліпшого життя. Селяни навіть не скаржаться на нечуване лиходійство фізика, бо “він жонатий з бувшою гувернанткою пана маршалка” – і, на думку селян, все одно викрутиться, а дітей з могили не піднімеш. Врешті хіба “раз то таке траплялося, що діти від щеплення вмирали”. Ці прості люди не можуть захистити на своїй землі ні себе, ні своїх дітей. Лишень формування громадянського суспільства може вирішити проблему захисту простого народу від свавілля влади. “Франко, як і більшість українських письменників, відстоював ідею соціальної справедливості. Протягом століть український народ був найбільш упосліджений. Літератори від Г. Квітки-Основ’яненка до В. Стефаника і М. Коцюбинського, як могли, словом і ділом, воювали за права покривджених і знедолених”, – наголошував В. Здоровега [2: 176].

“Перехресні стежки” – етапний твір у творчому доробку І. Франка. У ньому поєднано романтизм юнацького одкровення і сповідь зрілого чоловіка, який чимало переніс у своєму житті, але труднощі не зламали його, а лишень загартували силу та розум, навчили зваженості та зосередженості, зуміли виробити оптимальне поєднання гарячого серця та логічного зосередженого розуму. У романі наявні елементи біографізму, а саме: спогад про юнацьке кохання до О. Рошкевич.

Назва роману “Перехресні стежки” є філософсько-узагальнюючою. І хоч автор на сторінках роману нібито пояснює назву свого твору, але це аж ніяк не можна сприймати буквально. Перехрестя долі окремих людей – це одна площина, яка лежить на поверхні. “Тепер якоюсь примхою долі їх стежки ще раз зустрілися, – і що з того? Стрічаються перехресні стежки на широкому степу й знов розбігаються!.. Що вона мені тепер і що я їй? Нічогосінько. Перелетні тіні, що мигнуть понад долиною і не лишать по собі нічогонічогосінько...” [5: 132], – так розмірковує головний герой роману, адвокат Рафалович після зустрічі зі своєю колишньою коханою Регіною Твардовською.

Особливістю творчого почерку І. Франка є багатозаровість художнього сприйняття: перехрестя долі інтелігенції та народу, їх взаємозв’язок, взаєморозуміння, взаємовплив, бажання чи небажання зрозуміти один одного. Оце глобальна проблема, яку намагається розв’язати автор, на якій зосереджує увагу читача. Її вирішення стане основою, на якій закладатимуть підвалини державності народу. Перехрестя долі різних народів – українського, жидівського, польського... Як їм співіснувати, як навчитися розуміти один одного, відчувати іншого, не нівелюючи своєї самобутності, оригінальності, бо нікому не потрібне твоє самозречення. Немає жодної держави у світі, де б жили люди однієї нації. Треба вміти бачити національну самобутність кожного, розуміти кожного. “...Іванові Франкові треба було підвестися до рівня провидіння, до передбачливих узагальнень, аби оцінити суспільно-політичні явища, які були умовами його доби і не тільки свою роль у цій добі відігравали, а й проектувалися на завтрашність” [3: 154], – слушно зауважує Т. Салига.

Потребує уважного прочитання та осмислення філософський діалог Вагмана та бурмістра Рессельберга. Варто звернути увагу на логічність і психологічну вмотивованість ведення бесіди Вагманом. Він розуміє, що простим проханням не можна вирішити питання дозволу проведення віча, адже за бурмістром стоять інші сили (наприклад староста), які ніколи не допустять, аби у місті сколихнулось рутинне життя). Тим паче, що немає офіційної заборони (адже є закон, який дозволяє проведення подібних заходів). Просто дано неофіційну вказівку: заборонити у винаймі приміщення. Проти хитрості заборони можна протиставити лише аналогічну силу: противника потрібно обіграти. З таким планом гри приходиться Вагман до Рессельберга. Вони вирішують долю українського віча.

Адвокат Рафалович, при всій своїй цілеспрямованості, напористості, не досягнувши правил гри владної сфери, тому цієї допомоги йому не обійтися. Єдине, що він до кінця життя не дізнається, яку роль відіграв Вагман в організації русинського віча. Вагман допомагає чесно і безкорисливо. Він, пройшовши особисті страждання, збагнув найвищу істину: не можна рубати гілку, на якій сидиш, не можна нищити нарід, на землі якого живеш. У болючому монолозі-сповіді він говорить: “Бачите, коли вмер мій син, я почав був дуже сумувати. Мені так було, немов би земля розпалася перед моїми ногами. Передо мною не стало дороги, не стало мети. Пощо я живу? Для кого гребу й горну на купу? Терплячи сам, я почав розуміти терпіння інших, тих, що не мають де голови прихилити, не знають, що будуть їсти завтра, не мають що в рот вложити нині, дивляться на муку своїх дітей. О, я перед тим, яко хлопський лихвар, немало видав такої нужди, але вона не зворушувала мене. Все те було чуже для мене, далеке від мого серця. Я гріб на свою купу і не дбав ні про що інше. Тепер, коли син мій умер, у мене відкрилися очі і я почав роздумувати. Знаєте, мені здавалося не раз, що одурію. Голова тріщала, я ходив, мов під обухом. Що вам говорити багато! Я додумався до того, що треба вхопити палку з іншого кінця. Вперед я дер і висисав хлопів, тепер я обернув свою опіку на тих, що всиротили мене, а хлопам почав допомагати в їх біді. Я робив це незаметно... Коли Підліски, Горбове, Сокирчани і інші села в кількох околичних повітах позакуплювали панські фільварки, повикуплювали назад ґрунти... то все це зробилося при моїй допомозі, моїми грішми. З часом я обдумував цю справу щораз ширше, і мені видалося, що й така робота може бути корисна для нашої жидівської нації. Бачите, оті розрухи на Україні показали мені, що, працюючи над висанням і зруйнуванням руського народу, ми, жиди, робимо так, як той циган, що, сидячи на дубовій гілці, сам підрубав ту гілляку... І мені видалося конечним почати і до руського берега від нас будувати міст, почати робити хоч дещо таке, аби ті русини могли не самим лихом споминати нас. Я знаю: коли вони рушаться потроха, дійдуть до деякої сили, то і з жидів чимраз більше буде прихилитися до них. Але, по-моєму, важливо допомогти їм тепер, коли вони ще слабкі, коли ще гнуться і не можуть випростатись” [5: 249].

Вагман дає пораду Рессельбергові: як допомогти в організації русинського віча. Бурмістр домагається у старости дозволу на проведення віча, водночасно пореко-

мендувавши заборонити його з огляду на пожежну небезпеку. Народу зійдеться багато, а орендована шопа накрита соломою. Староста з легким серцем пристає на цю пропозицію, не звернувши уваги на другу половину прохання: дозвіл на збір жидівської громади – у цей же день і цей же час. Пастка, вибудована Вагманом, спрацювала. У день проведення віча пожежники заборонили його проведення у солом'яній шопі, але присутній бурмістр запросив Рафаловича і селян у друге приміщення. Віче відбулося із безпосередньої допомоги Вагмана, хоча він не дізнався про це, бо у ніч напередодні його по-звірячому замордували злочинці Шварц і Шнадельський, щоб заволодіти грішми.

Ідеєю, що керує життєвою дорогою Євгенія Рафаловича, постає бажання праці для добробуту рідного народу. Аналізуючи періодизацію українського франкознавства, М. Гнатюк наголошує: “Будучи яскравим представником “народовської” партії у суспільному та громадському житті, Ом. Огоновський і в своїх літературознавчих працях проводив цю ж ідеологію... Ом. Огоновський вважає І. Франка продовжувачем традицій П. Куліша, й підкреслює, що широтою своєї літературної діяльності І. Франко П. Куліша значно перевершує” [1: 34].

Письменник скупо розповідає про факти біографії головного героя. Характеризуючи його внутрішній світ, він відразу подає аналіз, пояснюючи першоджерела становлення. “Він (Рафалович) належав до того покоління, що виховалося вже під впливом європеїзму, якому в Галицькій Русі виборів горожанство Драгоманов, і цікавився багато дечим таким, чим не цікавилися зовсім його польські та жидівські товариші, адвокати та судовики” [5: 245].

Звичайно, сам І. Франко до певної міри асоціюється з образом свого героя. Можливо, то його ідеал – у плані організації свого буття, у цілісності та гармонійності. Внутрішній поступ Рафаловича є організовано-послідовним. Зважений, поміркований, тактовний. Цей чоловік сам пробивається у житті. Нічого не дається йому легко. Коли хлопець закінчував навчання, обікрали його опікуна, і він залишився без спадку. Це випробування долі юнак переносить стоїчно, мужньо. По-філософськи розмірковує, що це одне з випробувань, які приготувала йому доля. Життєві негаразди лише цементують волю юнака, вчать переборювати труднощі.

Високий рівень професіоналізму у характері Рафаловича поєднується з правдивістю, щирістю та порядністю. Він чесно працює зі своїми клієнтами, не обіцяє того, чого не може зробити. Часто веде справи простих сільських господарів, бере помірну плату, не випадково його називають хлопським адвокатом. Ми бачимо адвоката Рафаловича у постійній дії. Письменник виводить його образ у контексті реальних справ, навмисно не залишаючи майже місця для особистого життя.

Лише поява на вулицях містечка жінки у чорному вбранні виводить із внутрішньої рівноваги головного героя. Ця жінка так нагадує його перше велике і єдине кохання, котре осяяло болем, втіхою і мукою все життя. “Нараз немов що шпигонуло його; він стрепенувся, мовби несподівано діткнувся проводу електричної батареї. Озирнувся вправо, не зупиняючись на ходу. Навпроти нього йшла висока, струнка жіноча постать у скромній чорній сукні, в чорнім капелюшку з простеньким білим

пером, з лицем, заслоненим чорним, досить густим вельоном. Здалека він не міг розпізнати її лица; те, що так торкнуло його, було якесь неясне загальне вражіння, вражіння її постави, росту, рухів, ходу – рівного, повільного і плавного” [5: 285].

Дівчина була для Євгенія життєвою мрією. Він витворює в уяві її образ як найкоштовнішу річ. Згадає ті дні “як одну хвилину свого життя, одну весну з усіма весняними чарами і пахощами... на віддалені десятих літ, відгороджені безоднею муки і безнадійності, ті дні видаються йому одною хвилиною, блискучим островом, що пишається над самим гирлом водопаду” [5: 167].

У кожному місті чи містечку, куди закидала доля Євгенія, він шукав її – свідомо чи несвідомо. Можливо, це і було причиною його переїздив з місця на місце. І ось, коли приглушився біль розлуки, коли Євгеній знайшов у житті спокій, рівновагу і застосування своїм силам – з’являється вона, його Регіна. Врешті – це була не зовсім його Регіна, у ній не було того чарівного блиску, котрий раніше так збуджував адвоката Рафаловича.

Образ коханої, який носив у своїй уяві Євгеній Рафалович упродовж десяти років, зіткнувся з реаліями буденного життя. Та, котру він у своїх мріях убрав у дорогі шати обожнювання, була змішана з брудом і багном іншими, недостойними руками. Важкою виявилася кара за зражене кохання. Ідеал, потоптаний у болоті, втратив свою чарівність. Так, віддаючи данину попередньому почуттю, а швидше всього ілюзорній мрії, вони ще зустрічаються. У пориві пристрасті Євгеній навіть просить Регіну покинути Стальського, зв’язати свою життєву долю з ним, виїхати з цього затхлого містечка і будувати свій сімейний затишок, своє щастя. Він переконує її, що вони мають право на щастя. Але тут же, на нашу думку, з легкістю зітхає, коли Регіна відмовляється від цього шляхетного жесту Євгена.

Ця сюжетна лінія співвідносна із концепцією особистого щастя у ліричній драмі І. Франка “Зів’яле листя”. Як слушно наголошує Л. Сенік, “філософсько-моральний зміст ліричної драми заснований на глибокій духовній традиції. Отже й на давній традиції, бо йдеться про почуттєвий, емоційно-духовний стан людини, здавалося б, відвічний, відколи існує свідомо історія людства...” [4: 370].

Чому борець за високі ідеали повинен бути обов’язково нещасним? Чому українська література так мало створила щасливих в абсолютному плані персонажів? Чому, одружившись з Регіною (адже вона могла офіційно розірвати свій шлюб із Стальським), їм потрібно було обов’язково кудись виїжджати? Ця сюжетна лінія могла би видатися нам надуманою і схематичною, хоча, гадаємо, у штучності цієї ситуації, реалізується інша позиція І. Франка: деяка інфантильність того ж таки адвоката Рафаловича. Чому він відмовляється від досить таки вигідної пропозиції Вагмана: купити маєток Брикальського? Розбагатівши сам, адвокат Рафалович зміг би допомогти селянам. Врешті, просто задарма віддати ті пасовиська, насильно забрані Брикальським у селян, адже судові процеси для них коштують значно більше грошей, аніж вартують ці землі.

Євгеній Рафалович подумки осуджує тупість селян, коли ті відмовляються від надзвичайно вигідної пропозиції Вагмана. Але ж сам Євгеній стоїть на такій же

позиції: мені нічого не треба. Слова Вагмана, сказані у розмові з Рафаловичем, звернені до цілого народу: “Поки ви, русини, не маєте своїх дідичів і мільонерів, поти ви не є жаден народ, а тільки купа жебраків та невольників” Чому українці так панічно бояться слова “багатство” – воно нерідко асоціюється із найнегативнішими реаліями? Цей хворобливо ненормальний тип мислення, закладений десь на генетичному рівні, приносить чималу шкоду: не дає змоги почувати себе гідно, розпрямити належно хребет. Це тавро наклало відбиток і на селян, і на їхнього поводири. Ця відмова від дій, бажання вільними від грошей руками творити новий світ.

У своїх стосунках з Регіною Євгеній поводитья аналогічно. Миттєвий порив змінюється зваженістю і розсудливістю. Хоча письменник і не подає деталей психологічного стану Рафаловича, але з якою легкістю відпускає Регіну та береться за свої справи. Роздуми про високе призначення його роботи не виправдовують поведінки Євгенія. Починаєш сумніватись у щирості його почуттів: хоча не треба звинувачувати героя. Він носив у серці веселковий ідеал, частково створений ним же, і тепер, коли зіткнувся з Регіною (але ж вона вже інша!), ця жінка уже не співвідноситься з тією мрією. То ж чи можна його звинувачувати у нешляхетності?

Як істинно великий художник, І. Франко залишає нам широке поле для роздумів. І на прикладі цієї сюжетної лінії він розмірковує про характер твореної епохою інтелігенції. Він не ідеалізує її – і в цьому сила письменницького хисту. Якщо би ця інтелігенція творилася з покоління в покоління, з епохи в епоху, – тоді б вона була і міцнішою, і глибшою. Але ж український народ, віками гнаний і переслідуваний, не міг створити належних умов для творення інтелігента, якого винищували, пригнічували, залишали без жодних засобів на існування, обпльовували і висміювали. Якими надлюськими потугами він знову і знову поставав із надр народного духу, живився цими надрама, кріпшав, щоб знову бути скошеним і прим’ятим.

Адвокат Рафалович – типовий представник українського інтелігента другої половини XIX ст. Ми бачимо його у контактах із селянами, зі священниками, пресою, чиновниками та багатіями... Він – чесний і безкомпромісний, небагатослівний і діяльний. Він не обіцяє селянам того, чого не може зробити, викриває аферизм Шнадельського. Складається враження, що Рафалович змушений продиратися крізь хащі людського невігластва і нерозуміння, крізь черствість і байдужість, крізь тупість і ницість.

Образ Регіни співвідноситься з образом головної героїні із повісті І. Франка “Сойчине крило”. Це чи не єдине в українській літературі моделювання психологічної ситуації, де головна героїня мусить пройти всіма колами дантового пекла, зрадивши своє кохання. Аналогічна ситуація: двоє закоханих, зраджує вона, як правило легковажно, не усвідомлюючи трагічності свого кроку. Потім на головну героїню чекають численні випробування. І обов’язковою є зустріч, де головний герой (він), якого свого часу було проігноровано, з’являється: впевнений, сумний і самотній. Він дозволяє себе любити – на вершині своєї слави і досконалості, у полоні справ і обов’язків. Як уже було зауважено, частково ця психологічна модель фокусується і на долі головних героїв із драми І. Франка “Украдене щастя”.

У пророчому сні Рафаловичу увижається смерть Регіни у хвилях невідомої річки. Як знаємо з тексту роману, саме так закінчується життя жінки. Її смерть є символічною. Не знайшовши застосування своїм силам, не знайшовши найменшої крихітки щастя у житті, Регіна у момент сильного переживання, збудження, підштовхнута Бараном, топиться у річці. Деяка містичність віщого сну Євгенія пов'язує його з Регіною не просто звичайними людськими зв'язками – у цьому прихована та вища сила, яку можна назвати фатальною і яка все ж таки має вплив на долю героїв. Мірилом кохання виступає відчуття героїв, їх непроминальність одне для одного.

У формуванні громадянського суспільства важливу роль відіграє сила духу, незламність характеру і здатність до дії його поводитирів.

Деяка схематичність образу Рафаловича викликана об'єктивними обставинами життя. Тодішнє суспільство майже не створювало умов для формування таких характерів. Вони творилися як внутрішня потреба самої особистості, як якийсь генний код, котрий виривався нагору з неодмінним бажанням реалізуватися. Це логічне продовження державницької позиції Захара Беркута, трансформоване на іншій громадянській площині. У нових суспільних умовах І. Франко шукає носіїв ідеї державності.

Зображення суспільного фону тодішнього українського життя є необхідною передумовою для творення громадянського суспільства, бо лишень у такій суспільній формації можуть вирішитися соціальні проблеми.

У романі І. Франко змальовує типове галицьке містечко кінця минулого століття. Персонажі, виведені у творі, мають значення не лише для літераторів, а і для істориків. Звичаї, настрої, уподобання різних верств населення подані чіткими яскравими мазками.

Мале брудне містечко Гумниська, куди закидає доля Рафаловича: “Вулиці повні вибоїв, тільки в головнім осередку вимощені річними кругляками, по яких селянські вози диркочуть, мов кепський грач по клавішах розстроєного фортеп'яна... Бруд, занедбаня – отсе було головне, що кидалося в очі і усі змісли в тім містечку і тім ринку” [5: 289].

Непривабливість зовнішнього вигляду містечка логічно доповнюється реаліями духовного життя, позбавленого будь-якого оптимізму. Суддя Страхоцький, який веде судові справи у Гумниських, доповнює своєю персоною тупість і безнадійність суспільства. “Маленький, худенький чоловічок з надзвичайно малою головою і ріденькою бородою. Хоча мав уже близько шістдесят літ, та проте виглядав щось мов недозріле, неустатковане. Його голос був писклявий, вираз лиця заляканий, очі вогкі, мов ось-ось йому збирається на плач, рухи нерівні, нерішучі, немов він ніколи не знав, що робити” [5: 231].

Надзвичайно тупий до науки, він з тяжкою бідою переходив з класу в клас – то за протекцією, то за просьбою. Єдине, що він добре навчився в університеті, це грати у більярд. Перед державним іспитом Страхоцький мусив з тяжкою бідою напружити розум, унаслідок чого збожеволів. Після лікування за солідною про-

текцією він зайняв місце у суді. Його не звільнили з посади навіть тоді, коли за звичайну лісову крадіж засудив селянина до страти, оскільки мав чималі родинні зв'язки. Після чергового лікування Страхоцький знову опинився на посаді судді. Цей карикатурно-гротескний образ викликає у читача гнів і обурення, протест проти устоїв тогочасного суспільства. З такими суддями доводилося мати справу Рафаловичу. Високий професіоналізм останнього, компетентність часто натикалися на непробудну тупість ось таких страхоцьких. Якої сили волі, рівноваги було потрібно, аби уміти їм протистояти, аби знаходити сили для боротьби.

Поруч з образом Страхоцького виведено характери Брикальського, Рессельберга, Шварца, Шнадельського, Кшивотульського та ін. Кожен з них, виписаних епізодично, наділений яскравими індивідуальними рисами.

У центрі життя містечка Н., куди прибуває Рафалович, постає бурмістр Рессельберг – лікар, жид, гарячий польський патріот. Він був одним із небагатьох жидів, які брали участь у польським повстанні 1863 року – і то не з метою – зробити гешефт. Це допомогло йому завоювати повагу серед поляків. Він користується у всіх необмеженим довір'ям, усі вважають його чоловіком розумним, заслуженим і чесним. Правда, він не шкодує грошей, аби підтримувати цю репутацію.

Адвокат Рафалович, прибувши до містечка, був змушений відвідати всіх найвпливовіших людей. Його візит до бурмістра був не подібний на інших. Між ними розгорілася гостра дискусія: “Я не знаю жадної Русі! – твердо відповів Рессельберг. – Не знаю і не хочу знати. Я чував, що є якісь руські патріоти, але де ті повстання, які вони робили за свою національність? Де та кров, яку вони пролили за свій прапор? Де їх мученики? Де їх пророки? Де їх воєводи?” [5: 39].

І. Франко подає еволюцію образу Рессельберга. Він показує його здатність розвивати свої погляди. На хлопському зібранні бурмістр по-новому подивиться на українців, побачить їхню величезну потенційну силу, захоплено слухатиме їх прості виступи, у яких звучатиме і біль, і переживання, і гумор, і страждання. Це він з захопленням скаже до Рафаловича: “Не кривдіть свій народ. Треба подивлятися вроджений талант тих людей, у яких нужда не приглушила, не заморочила його” [5: 123].

Типовими п'явками-визискувачами постають Брикальський і Кшивотульський. Їх цікавить тільки власна вигода, власний достаток. Вони однаково ліниві і пихаті. Не випадково навіть після чергової незгоди, вони так легко знаходять спільну мову один з одним. Маршалок, аби врятувати свій маєток від продажу, накидає тенета на селянську позикову касу.

Граф Кшивотульський не визнавав ані суду, ані державного порядку. У ставленні до селян він відзначався єхидністю та жорстокістю. “Одинокий параграф, принагідний для хлопа, – бук” [5: 111], – любив він повторювати у вузькому колі однодумців.

Шварц і Шнадельський – типові персонажі, у образах яких показано авантюристів та шахраїв. Вони – безробітні. За дрібні провини були звільнені від роботи у державних установах, унаслідок чого змушені заробляти на життя шахрайством.

Шнадельський бере у селян великі хабарі за звільнення синів від служби у

війську, за інші послуги, які він ніколи не зробить. Він, як типовий аферист, уміє увійти у довір'я до селян. Сутичка з Рафаловичем, який розкрив селянам очі на шахрайство Шнадельського, “значно остудили запал Шнадельського до “хлопської кістки”. Він змушений був залишити свої грабіжницькі поїздки по селах і з жахом думав про своє майбутнє. Так приходить думка виїхати в Америку, але така поїздка потребувала грошей, щоб розпочати там нормальне, забезпечене життя.

Жадоба легкої наживи зводить Шнадельського з Шварцом. Шварц – більш поінформований, більш жорстокий і практичний. Саме він дізнається про справу з реформою повітових кас, яку затіяв Брикальський, аби врятувати свій маєток.

Випадково перехоплений лист дає змогу дізнатися Шнадельському і Шварцу, коли Брикальський віддав Вагману готівкою п'ятдесят тисяч, аби викупити векселі за свій маєток. Вони по-звірячому вбивають Вагмана. Згодом утікають до Німеччини. Шварц все-таки вирушає в Америку, а Шнадельський, який з переляку невчасно захворів, змушений постати перед судом. Але передчасна смерть звільнила його від цього обов'язку.

Так І. Франко вводить у роман галерею яскравих колоритних образів галицького суспільства другої половини XIX ст. Ці характери породжені існуючою суспільною формацією. Щоб формувати інші соціальні типи, потрібно змінити суспільні обставини.

У романі “Перехресні стежки” І. Франко виступає великим реформатором, просвітителем найширших верств народу. Він переконливо доводить, що гасла, ідеї повинні падати на благодатну землю – на пробуджену свідомість людей. А тут необхідна система просвіти, система, яка би працювала не наскоком, а постійно, з дня на день. Треба сказати, що на формування цих поглядів великою мірою впливав особистий досвід І. Франка, котрий балотувався на виборах до Галицького сейму і програв суперникові всього-на-всього кілька десятків голосів. Думаємо, що йому довелося у цій боротьбі зіткнутися і з несправедливістю, і з тупістю.

Як крик зраненої душі, ідеться про пробудження свідомості селян. Показником затурканості широких верств селян є історія з маєтком Брикальського. Селяни довго судяться за громадські пасовиська, котрі силою забрав маршалок. Просто звичайний збіг обставин – подарунок долі. До Рафаловича підходить лихвар Вагман, котрий має майже всі векселі для того, щоб забрати маєток. Оскільки Брикальський любив пожити у розкошах, не дуже займався господарством, то часто брав позики під відсотки у різних людей. Відсотки росли, а грошей не прибувало.

Вагман мав свої порахунки з Брикальським. Син Вагмана, несправедливо забраний у військо, загинув. Хлопчик абсолютно не надавався до військової служби. З нього вийшов би прекрасний скрипаль. Але навіть величезні гроші Вагмана не допомогли йому захистити сина. І в результаті відбулася переоцінка цінностей Вагмана: він починає допомагати знедоленим і ображеним. З почуттям глибокої поваги жид ставиться до Рафаловича. Перш ніж запропонувати Євгенієві купити маєток Брикальського, лихвар довідався про минуле Рафаловича, бездоганна репутація якого зіграла свою роль. Вагман пропонує адвокату вигідний гешефт:

купити масток за номінальною ціною векселів. Більше того, лихвар повідомляє про будівництво голландського флоту і про те, що дуби, котрі ростуть у маєтку Брикальського, можна буде продати з чималим зиском.

Адвокат Рафалович відмовляється від цієї пропозиції. Він радить з цього скористатися селянам, ті, перелякані до смерті, розповідають про все Брикальському, відмовляються від послуг Євгенія як адвоката. Унаслідок Рафалович у черговий раз переконується у тупості і затурканості селян, але не опускає рук. Ще більше переконується, що тільки просвіта народу може стати для нього порятунком.

Осередком освіти на селі Рафалович вбачає священництво. Симпатичними, теплими фарбами змальовано отця Зварича. Ми зустрічаємось із ним за селом, після похорону дітей. Це щупленький маленький чоловічок літ сорока. Він чалапає болотистою ходою разом з юрбою невтішних селян. І цей хід є глибоко символічним. Вони ідуть однією дорогою – дорогою поступу. Зварич – тупий до книжки, до думання, але має велику охоту до механічної праці: стельмахування, токарства, пасічництва, садівництва. І цим він немалою мірою стає у пригоді селянам. Письменник не ідеалізує сільського священництва, але з ніжним пієтетом говорить про його щоденну буденну працю серед простих людей.

Окремі сторінки роману “Перехресні стежки” можна розглядати як багатоаспектний політичний документ – програму дії. Ці сторінки нагадують художні особливості політичного роману. “Школа політичного життя – то як школа плавання. Стоячи на березі і слухаючи теоретичних викладів і упімнень, ще ніхто на світі плавати не навчився. Тут перша річ – власна проба, власна діяльність, власне вміння і власна відвага. От чого ми мусимо на вічах учити наших селян. Нехай самі говорять, нехай учаться самі висловлювати свої потреби і кривди, стояти за своїм жаданням і супроти панів, і супроти властей”. Ось так коротко і зрозуміло говорить про перший етап завдання політичного становлення народу: відчуті себе, відчуті свою силу, навчитися висловлювати свої бажання, не боятися їх, вірити у їх реалізацію.

Важливу роль у політичній організації народу відіграє інтелігенція. “Ми, інтелігенти, повинні вказати народові законні форми, розв’язати йому язик і старатися пізнати його потреби, його кривди і болячки, його спосіб думання” [5: 187]. Така концепція взаємодії інтелігенції та народу викладена у словах Євгенія Рафаловича, скерованих до отця Зварича.

І врешті – ще один погляд на політику, яка вимагає “не тільки справного язика і міцних грудей, але також відважного серця, сильного характеру та завзяття і того духу незалежності, якого у нас цілими віками вбивали і притлумлювали різні чинники”.

Теплими і щирими рисами змальовано образи простих селян – і заблукалого Демка Долішнього, і Грицька Галабурди, у якого уже пробуджується національна гідність, і практичного Ілька Марусяка. З якою щирістю говорить Демко Рафаловичу про користь і потрібність організованого віча. “Нарід як почув, що має бути віче, то аж відітхнув. Кожний хоче свою біду виявити. Кожний рад би, щоб його кривду весь світ почув” [5: 79].

Так неквапом, з любов'ю перехресними стежками долі мандрує письменник дорогами рідної землі, уважно вслухається у розмови між людьми, вчиться дивитися на світ широко розплющеними очима, п'є криничну воду чистоти, пильно вдивляється в обличчя тих, хто ходить дорогами рідної землі. Він хоче їх бачити щасливими, він вірить у чисті незаймані джерела народної душі. Знає, що для кожного, хто живе на цій землі з чесними намірами і незрадливим серцем, вистачить і криничної води, і синього неба, і цвітіння вишневих садків. Він хоче бачити розправлену горду душу народу, котрий його вигодував простим мужицьким хлібом, та заради щастя якого він жив і творив.

Література:

1. Гнатюк М. Періодизація українського франкознавства // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998.
2. Здоровега В. Політичне передбачення у творчості Івана Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998.
3. Салига Т. Франківська концепція духовного відродження України в інтерпретації Євгена Маланюка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998.
4. Сенік Л. Морально-філософська антитеза “добро – зло” в збірці “Зів'яле листя” І. Франка і літературна традиція // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998.
5. Франко І. Перехресні стежки. – Львів, 1989.

Микола Лазарович (Тернопіль)

“Нам пора для України жити!..” Українські січові стрільці в контексті суспільно-політичних ідей Івана Франка

Збройна боротьба за українську державність була змістом змагань для багатьох поколінь українського народу від найдавніших часів його історії. У ХХ ст. після багаторічної перерви її першими відновили Українські січові стрільці (УСС), які своєю самопожертвою та своїми справами зайняли належне місце серед борців за волю України. З УСС пов'язані яскраві етапи самовідданої праці, спрямованої на пробудження й утвердження поміж українства почуття національної гідності, ідеї соборності й незалежності держави. Їхню роль та значення в контексті визвольної боротьби підкреслювали провідні українські політичні та громадські діячі. Зокрема, С. Петлюра зазначав: “Від слів і кличів до діла, від декларацій до жертв, може